

RETTIGHEDSKOMPAS FOR BÆREDYGTIGE, RETFÆRDIGE OG EFFEKTIVE GLOBALE KLIMAINDSATSER

Klimaforandringerne sætter dagligt menneskers levilkår under pres overalt i verden – men især i det globale Syd.

De medfølgende alvorlige konsekvenser af de klimaforandringer, vi er vidner til, fører også en alvorlig rettighedskrise med sig, hvor millioner af mennesker mister deres basale ret til mad, rent vand, uddannelse, sundhed, sikkerhed m.v. Samtidigt kan klimaløsninger og -indsatser også medføre menneskerettighedskrænkelser, hvis de ikke gennemtænkes og er baseret på lokale kontekster, behov og erfaringer. Derfor er det afgørende, at danske internationale klimaindsatser arbejder ud fra en rettighedsbaseret tilgang. Det ønsker Globalt Fokus at bidrage til med denne rapport, der kortlægger de danske rettighedsforpligtelser og guider fagfolk til at sikre bæredygtige, retfærdige og effektive klimaindsatser.

I denne rapport finder du:

- Kortlægning af Danmarks rettighedsforpligtelser, som bør være fundament for internationale klimaindsatser.
- Værktøjer, som fagpersoner kan anvende i udvikling, design, implementering og monitorering af internationale klimaindsatser i både bilaterale og multilaterale samarbejder.
- Konkrete cases på de udfordringer, der opstår, når rettighedsforpligtelserne forsømmes.

INDHOLD

INDLEDNING	3
1. NÅR KLIMALØSNINGERNE BLIVER EN DEL AF PROBLEMET	4
Grøn modvind ved Lake Turkana	5
Når klagemekanismer ikke er nok	7
Skovfolket, der blev forflyttet	8
Når det virker at klage	10
2. RETTIGHEDER VISER VEJEN FOR BÆREDYGTIG OG RETFÆRDIG KLIMAHANDLING	12
Generelle menneskerettighedsforpligtelser	12
Danmarks særlige forpligtelser i klimakrisen	13
Klimaindsatser skal sikre aktiv og meningsfuld deltagelse	14
Beskyttelse af særlige befolkningsgruppers rettigheder	14
Kvindes og pigers rettigheder	14
Oprindelige folks rettigheder	16
Børn og unges rettigheder	17
Arbejdstageres rettigheder	18
Den politiske ramme	19
3. VÆRKTØJER TIL RETTIGHEDSBASEREDE INTERNATIONALE KLIMAINDSATSER	20
Principper for en menneskerettighedsbaseret tilgang	20
Uddybning af PANT-principperne	21
Deltagelse og inklusion	21
Ikke-diskrimination	21
Transparens	21
Ansvarlighed	21
Trin i en menneskerettighedsbaseret tilgang	21
Spørgeguide til sikring af en menneskerettighedstilgang i internationale klimaindsatser	22
KILDER	24

INDLEDNING

Klimaforandringerne sætter dagligt menneskers levevilkår og rettigheder under pres, især i det Globale Syd. De medfølgende alvorlige konsekvenser af tørke, oversvømmelser og ekstreme vejrforhold truer ikke alene vores natur, biodiversitet og miljø og ødelægger vital infrastruktur, medfører samtidig en alvorlig rettighedskrise, hvor millioner af mennesker mister deres basale ret til rent drikkevand, uddannelse og sundhed, deres indkomstgrundlag forsvinder, områder bliver ubeboelige, og kulturer går tabt. Derfor er der brug for indsatser, som kan hjælpe mennesker med at tilpasse sig nye virkeligheder og vilkår, og som kan afhjælpe de tab og skader, der sker pga. klimaforandringerne. Samtidig skal udledningen af drivhusgasser nedsættes for at bremse klimaforandringerne.

Danmark har indbygget klimaindsatser i udviklingsbistanden, som i disse år 'grønnes', dvs. at klima-, natur- og miljøhensyn integreres i udviklingsindsatser og -aktiviteter. 'Grønningen' af udviklingsbistanden skal blandt andet sikre mere bæredygtige resultater med fokus på de befolkningsgrupper, der er mest sårbare over for klimaforandringer.¹ Men hvad sker der, når klimaløsningerne i sig selv ender med at krænke folks rettigheder? Danmark skal overholde de konventioner og aftaler om menneskerettigheder, som vi har forpligtet os på, og udviklingsbistanden skal have en menneskerettighedsrettighedsbaseret tilgang. Udfordringen er, at menneskerettigheder og klimaløsninger ikke altid tænkes sammen, og det kan have – og har allerede haft – fatale konsekvenser.

I denne rapport dykker vi ned i koblingen mellem rettigheder og internationale klimaindsatser. Gennem cases vil vi vise, hvor galt det kan gå, hvis menneskerettighederne tilsidesættes i klimaets navn. Formålet med rapporten er at sætte fokus på og bidrage til, hvordan Danmark kan sikre, at klima og rettigheder går hånd i hånd i internationale klimaindsatser på tværs af bilaterale og multilaterale samarbejder og nationale

og internationale partnerskaber. Det vil ikke blot gøre Danmark i stand til at overholde sine internationale forpligtelser, men også skabe mere effektive klimaindsatser. Dermed kan Danmark fremme en retfærdig, grøn omstilling, som bidrager til at løfte mennesker, der i forvejen er marginaliserede, ud af fattigdom og diskrimination.

Rapporten henvender sig især til fagpersoner i de danske statslige institutioner, herunder ministerier, styrelser og andre myndigheder, som arbejder med at udvikle, udforme, designe og/eller implementere internationale klimaindsatser gennem bilateralt og multilateralt samarbejde. Derudover er rapporten relevant for andre danske aktører, som bidrager til Danmarks internationale klimaengagement, herunder civilsamsfundsorganisationer, tænketanke, virksomheder og andre organer og aktører, som enten selv er implementerende partnere eller rådgivere eller er i dialog med danske eller internationale statslige aktører om global klimahandling.

Rapporten består af tre dele. I den første del fremlægger vi konkrete eksempler på, hvordan der kan opstå udfordringer i internationale klimaindsatser, når man ikke overholder de gældende rettighedsforpligtelser. I anden del kortlægger vi de danske rettighedsforpligtelser i forbindelse med globale klimaindsatser med særligt fokus på oprindelige folk, kvinder og piger, børn og unge og arbejdstagere. Den tredje del af rapporten består af værktøjer, der kan anvendes af fagpersoner i det konkrete arbejde med at sikre, styrke og fremme en menneskerettighedsbaseret tilgang i klimaindsatser.

Tilsammen illustrerer de tre dele det rettighedsfundament Danmark bør stå på i internationale klimaindsatser, hvorfor det er vigtigt at altid have rettighedsforpligtelser med i klima- og udviklingsarbejdet samt hvilke overvejelser og spørgsmål man bør stille sig selv undervejs for at styrke rettigheder i det globale klimaarbejde.

1: NÅR KLIMALØSNINGERNE BLIVER EN DEL AF PROBLEMET

Vores samfundsøkonomi er i høj grad bygget på udvinding af kul, olie og gas, samt mine- og skovdrift, som har ført til vækst i BNP² og velstand for mange vestlige lande. Den grimme bagside af medaljen er imidlertid blandt andet drivhusgasudledninger, enorm forurening, ødelagte økosystemer og ikke mindst klimaforandringer, der truer fremtidige generationer. Samtidig har både råstofudvinding og etablering af infrastruktur medført utallige menneskerettighedskrænkelser.^{3,1} Desuden er klimaforandringer i sig selv en krænkelse af menneskerettighederne, ikke mindst for de mest sårbare og marginaliserede befolkningsgrupper, som har bidraget absolut mindst til problemet.⁴

KLIMAHANDLING OG BESKYTTELSE AF RETTIGHEDER ER IKKE KONKURRENTER

I Wien-deklarationen lyder det, at alle menneskerettigheder er universelle, uadskillelige, internt afhængige og relaterede.⁵ Dermed bør rettigheder som fx retten til bevarelse af kulturel praksis, retten til et rent miljø og retten til udvikling ikke ses som indbyrdes konkurrerende, men derimod sidestillede rettigheder, der hver især er hinandens forudsætning. Sammenhængen mellem rettigheder og bæredygtig udvikling er bredt anerkendt. Fx anerkendte parterne på COP16 i 2010 for første gang, at klimaforandringer har negativ indvirkning på menneskerettigheder og opfordrede stater til at respektere menneskerettighederne i deres klimahandlinger.⁶ Gode klimaindsatser bør således bidrage til at sikre tilstedende rettigheder og til at bane vejen for bæredygtig udvikling.

Klimakrisen kalder på en hurtig og resolut grøn omstilling. Ifølge FN's klimapanel skal udledningen af drivhusgasser reduceres med 43% fra 2019 til 2030, hvis vi skal nå Paris-aftalens målsætninger. Det kræver en akut omstilling af den fossile økonomi i retning af vedvarende energi, elektrificering, beskyttelse af verdens naturområder og reduktion af overforbrug, der bidrager betragteligt til CO₂-udledningen.⁷

I en række sektorer sker der allerede forandringer: Offentlige og private investeringer går i stigende grad til klimaindsatser, og klimaet fylder mere i både bi- og multilateral udviklingsbistand. Dette afspejles fx i Danmarks seneste udviklingspolitiske strategi, "Fælles om Verden", hvor klima har en fremtrædende plads.

Det sker, at lokale behov og fundamentale menneskerettigheder tilsidesættes i jagten på CO₂-reduktioner, og at de positive klimaeffekter af store natur, energi- og infrastrukturprojekter bruges til at legitimere overtrædelser af menneskerettigheder.⁸ Vi skal ikke længere væk end til Norge for at se, hvordan samernes ret til at udøve deres kulturelle praksisser er blevet tilsidesat pga. opstilling af landvindmøller. Dette til trods for, at den norske højesteret har givet samerne medhold i, at vindmøllerne på Fosen-halvøen var i strid med deres rettigheder.⁹ Men samerne står ikke alene i at opleve rettighedskrænkelser pga. grønne indsatser.

På tværs af kloden findes mange eksempler på, at grønne projekter krænker folks rettigheder – især oprindelige folks, og at rettigheder, inddragelse og demokrati ikke indtænkes i de grønne indsatser. Dette omfatter også projekter, som dansk udviklingsbistand og/eller danske virksomheder har medfinansieret. Det kan der være mange årsager til – lige fra politiske eller kommercielle interesser til manglende indsigt, sikkerhedsforanstaltninger og ressourcer hos de involverede aktører. Men det kan få store omkostninger og mindske bæredygtigheden og effektiviteten, når menneskerettighederne ikke er tænkt ind, idet et projekt risikerer at skulle igennem retssager, lægges om eller helt stoppes. Når den grønne omstilling følger nogle af de samme negative tendenser, som har kendetegnet den fossile æra, med tvangsforflytninger, manglende inddragelse af lokalbefolkningen og ulige fordeling af fordele og ulemper, får det en række negative konsekvenser for lokalbefolkninger rundt omkring i verden.

Danmark er forpligtet til at respektere, beskytte og fremme menneskerettigheder for alle gennem en række internationale og regionale konventioner, og disse forpligtelser må ikke komme i anden række i lyset af behovet for grøn omstilling. Tværtimod kan

menneskerettighederne være det kompas, der viser vejen for, hvilke principper en bæredygtig omstilling af samfundet bør hvile på. Opbakningen til klimaindsatser kan styrkes, hvis de bidrager til andre politiske målsætninger som fx økonomiske og sociale rettigheder, ligesom den demokratiske legitimitet kan sikres ved tilstrækkeligt inkluderende beslutningsprocesser.¹⁰

FN's klimapanel IPCC påpeger, at klimaindsatser, som lægger vægt på lighed, social retfærdighed, klimaretfærdighed, rettighedsbaserede tilgange og inklusion, fører til mere bæredygtige resultater. De understreger, at bred og meningsfuld inddragelse af relevante aktører på alle beslutningsniveauer bidrager til at opbygge tillid, hvilket kan skabe en bredere opbakning til reduktionsstrategier af drivhusgasser – herunder til fordelingen af fordele og ulemper.¹¹ Det samme er tilfældet i klimatilpasningsindsatser, hvor inddragelse typisk skaber

bedre resultater for de mest udsatte befolkningsgrupper og lande.¹² Både i klimaindsatser rettet mod reduktion (*mitigation*) og tilpasning (*adaptation*) gælder det, at inkluderende beslutningsprocesser, samarbejde med lokalsamfund og anerkendelse af oprindelige folks rettigheder er afgørende for effektiviteten.

Også FN's særlige rapportør for menneskerettigheder og miljø har understreget vigtigheden af, at stater anvender en rettighedsbaseret tilgang i alle klimaindsatser med henblik på at inddrage de mest udsatte i processer, samt at stater i relation til de internationale menneskerettigheder er forpligtet til at anvende en inkluderende, ligeværdig og kønsbaseret tilgang i klimaindsatser med særligt fokus på at engagere de mest påvirkede grupper, herunder blandt andet kvinder, børn, oprindelige folk, og de allerfattigste.¹³

GRØN MODVIND VED LAKE TURKANA

I det forblæste nordlige Kenya omkring verdens største ørkenø, Lake Turkana, rejser Afrikas største vindmøllepark sig ud af stenørkenen. *Lake Turkana Wind Power Project* (LTWP) er bygget med "solide, danske fingeraftryk".¹⁴ Hele 365 Vestas-vindmøller blev mellem 2008-2017 rejst på initiativ af en gruppe internationale investorer. Vestas har leveret møllerne og investeret i aktier i parken, mens en række vigtige danske aktører også har investeret i vindmølleparken, herunder bl.a. Danmarks Eksportkredit (EKF), der har givet en garanti, der muliggjorde projektet.¹⁵ Danske Pensionskasser og midler fra udviklingsbistand har bidraget gennem Klimainvesteringsfonden (KIF), der har erhvervet sig aktier for 87 mio. kr.¹⁶ I projektet, ligeledes har Investeringsfonden for Udviklingslande (IFU) også erhvervet sig aktier i Turkana-projektet. På Udenrigsministeriets hjemmeside fremhæves projektet som 'banebrydende' og et 'eksempel på fremtidens bistand'.¹⁷

Projektet i Lake Turkana har omfattet Corporate Social Responsibility-initiativer, bl.a. *Winds of Change*, som skulle sørge for skoler, sundhed m.v. til lokalbefolkningen. Alligevel har etableringen af vindmølleparken ikke været uden omkostninger for den lokale befolkning, som har oplevet en række brud på deres menneskerettigheder – bl.a. retten til at blive konsulteret i spørgsmål om deres jord.¹⁸ De fire grupper Rendille, Turkana, Samburu og El Molo, som historisk har boet i det område, hvor LTWP nu ligger, er alle pastoralister, hvis livsstil i høj grad er afhængig af fri adgang til naturressourcerne. De klagede bl.a. over, at projektet ikke overholdt oprindelige folks ret til *frit, forudgående og informeret samtykke*,¹⁹ som er nedfældet i FN's Erklæring om Oprindelige Folks Rettigheder. De blev heller ikke tilbudt en tilstrækkelig kompensation for jorden, og de mente, at projektet overtrådte både tidligere og gældende jordlove. I 2014 sagsøgte de LTWP, deres lokalpolitikere, statsadvokaten og den nationale jordkommission,²⁰ og i 2021 fik de den kenyanske miljø- og jorddomstols ord for, at skøderne for den jord, som LTWP ligger på, var "*uregelmæssige og ulovlige*".²¹

¹ Udover de negative konsekvenser som den historiske råstofudvinding har haft på natur, miljø, biodiversitet og klima samt på menneskerettigheder, er den i høj grad også med til at bevare og forstærke den globale økonomisk ulighed og historiske kolonialistiske magtstrukturer, som til stadighed fastholder millioner af mennesker – hovedsageligt i det globale Syd, i fattigdom, ulighed og udsathed.

🇩🇰 DANMARKS ROLLE

Grundig og transparent risikovurdering i designfasen, som har fokus på sociale og miljømæssige forhold, herunder menneskerettighedsspørgsmål skal være en forudsætning alle danske internationale grønne indsatser og projekter. Som aktionær bør man stille krav til implementeringen af projekter, herunder pålægge de implementerende parter at overholde rettighederne og sikre en inddragende proces for lokalbefolkningen samt monitorere implementeringen af projektet. Dertil kommer at sikre at ansvarlighed er indtænkt i projekter som blandt andet adgang til klagemekanismer og mulighed for kompensation.

De danske investorer i og leverandører til Lake Turkana Wind Power Project burde i langt højere grad have været opmærksomme på konsekvenserne for oprindelige folks rettigheder og andre utilsigtede konsekvenser for lokalbefolkning – især for kvinder og piger.

Domstolen gav de lokale myndigheder en frist på 12 måneder til at rette op på processen – ellers ville jorden gå tilbage til den oprindelige befolkning. Der gik dog kun fem måneder, før konsortiet bag LTWP²² anmodede om en genoptagelse af sagen på grund af "nye beviser". De hævdede, at ifølge Kenyas *Community Land Act*²³ kan de lokale myndigheder ikke blande sig i processerne omkring tilegnelse og opkøb af jord, da det kun

er lokalsamfundene selv (ikke deres advokat), der kan tage initiativ til registrering af jorden. Konsortiet anmodede også om en forlængelse af fristen, gerne på ubestemt tid. De bestred ikke, at opkøbet af jorden var sket på en uregelmæssig måde. Der er endnu ikke faldet endelig dom i sagen, men Vestas og IFU er i gang med at sælge deres aktier i firmaet. De lokale beboere står til gengæld tilbage med en enorm gæld i form af advokathonorarer fra de syv år, som sagen varede – og uden midler til at betale for at blive repræsenteret i den fortsatte sagsbehandling.

Etableringen af vindmøllerne har også givet andre udfordringer for de lokale befolkningsgrupper, der historisk har haft interne konflikter om jord, vand og andre ressourcer. LTWP-projektet har bidraget til at forværre splittelsen mellem dem ved at give kompensation til nogle og ikke til andre. Desuden har projektet medført, at hele landsbyer er blevet forflyttet, samt en massiv tilstrømning af arbejdere udefra, hvilket har resulteret i kulturelle sammenstød, alkoholisme, prostitution og stofmisbrug.²⁴

I sin nuværende form er LTWP et eksempel på en grøn investering, der efterlader oprindelige folk i en værre situation end før. Problemet er ikke kun, at vindmøllerparken blev bygget uden lokalbefolkningens samtykke, men også at projektet har haft vidtgående konsekvenser for de lokale beboere som følge af, at de ikke har været inddraget i processen, at deres rettigheder ikke er blevet respekteret, og at de ikke har modtaget den kompensation, der har ret til.

LÆS MERE OM LAKE TURKANA WIND POWER PROJECT:

- The cost of ignoring human rights and Indigenous Peoples, IWGIA (2021), <https://www.iwgia.org/en/news/4562-the-cost-of-ignoring-human-rights-and-indigenous-peoples.html>
- The Indigenous World 2023: Kenya, IWGIA (2023), <https://www.iwgia.org/en/kenya/5054-iw-2023-kenya.html>
- Kenya: The Impact of Renewable Energy Projects on Indigenous Communities in Kenya. The cases of the Lake Turkana Wind Power project and the Olkaria Geothermal Power Plants. IWGIA (2019), <https://www.iwgia.org/en/resources/publications/3535-the-impact-of-renewable-energy-project-on-indigenous-communities-in-kenya.html>
- The Zero Tolerance Initiative Podcast: Kenya - Left in the Dark (episode 1), IWGIA (2021), <https://www.zerotoleranceinitiative.org/podcast/episode/1e4dc3f1/e1-the-zero-tolerance-initiative-podcast-kenya-left-in-the-dark>
- En dansk vindmøllepark er Kenyas største grønne investering nogensinde. Nu har en domstol kendt den ulovlig. Danwatch (2021), https://danwatch.dk/en/perspektiv/vestas-wind-farm-in-kenya-is-the-countrys-largest-green-investment-ever-now-a-court-has-declared-it-illegal/?utm_source=newsletter&utm_medium=email&utm_campaign=de_slaas_mod_danske_vindmoeller_ignorerer_vi_dem_kan_det_blive_et_probleme_for_klimakampen&utm_term=2023-05-08

NÅR KLAGEMEKANISMER IKKE ER NOK

I Nepal har en stor andel af befolkningen ikke adgang til elektricitet, den store mangel skulle Projektet Marsyangdi Corridor Transmission Line Project imødekomme med i alt syv 220kV transmissionsledninger med en samlet længde på 399 km samt otte nye transformatorstationer og opgradering af 11 eksisterende røde bod på.

Projektet blev udviklet af den statsejede virksomhed *Nepalese Electricity Authority* (NEA) og medfinansieret af EU-landenes fællesbank, Den Europæiske Investeringsbank (EIB), som udsteder lån på gunstige vilkår i 2014. EIB's forventede investering er på EUR 95 mio. ud af projektets samlede budget på EUR 270 mio.

Projektet blev etableret i et område, hvor en stor del af befolkningen er oprindelige folk. Nepal er medunderskriver af FN's erklæring om oprindelige folks rettigheder samt af ILO-konvention 169. EIB er underlagt EU's charter for fundamentale rettigheder, og menneskerettighedsprincipper er integreret i EIB's due diligence procedurer. De lokale beboere har været bekymrede for projektets konsekvenser for miljøet og livsgrundlaget i området, og der har været en udbredt frygt for tvangsforflytninger. Lokalbefolkningen har gentagne gange anmodet om, at projektet blev flyttet og foreslået en alternativ rute for transmissionsledningerne, men er ikke blevet hørt eller inddraget i projektet.

🇩🇰 DANMARKS ROLLE

Som medejer af Den Europæiske Investeringsbank (EIB) har Danmark et ansvar for at sikre, at banken har en rettighedsbaseret tilgang i sine investeringer og projekter – både inden og uden for EU's grænser. EIB er bygget omkring en governance-model, hvor medlemslandene har betydelig indflydelse, f.eks. sidder en minister fra hvert medlemsland i EIB's Styrelsesråd, samtidig udpeger hvert medlemsland et medlem til EIB's bestyrelse.

Styrelsesrådet har bl.a. ansvaret for at "træffe afgørelser vedrørende finansiering af investeringer, der helt eller delvist gennemføres uden for EU".²⁵ I og med, at bankens investering i Marsyangdi Corridor Transmission Line Project finder sted i områder, hvor en stor del af befolkningen er oprindelige folk, bør der have været sikret frit, forudgående og informeret samtykke (FPIC). Den manglende miljømæssige og sociale due diligence synes svær at forene med EIB's eget formål med dette projekt om at tackle klimaforandringer og fattigdomsbekæmpelse. Som medejer og repræsentant har Danmark en vigtig rolle at spille i forhold til at sikre, at bankens finansiering går hånd i hånd med de rettighedsforpligtelser, som banken er underlagt som en EU-institution, både på strateginiveau og projektniveau.

I 2018 klagede FPIC and Rights Forum, der består både af oprindelige folk og øvrige lokalsamfund i de påvirkede områder i Lamjung distriktet, Gandaki Province, over projektet via EIB's klagemekanisme (EIB-CM).

Klagen vedrørte særligt fem områder:²⁶

- 1) Mangelfuld social og miljømæssig due diligence-analyse i projektets miljøvurderinger
- 2) Mangelfuld konsultation og adgang til information
- 3) Manglende sikring af frit, forudgående og informeret samtykke (FPIC – *Free, Prior and Informed Consent*) for de påvirkede lokalsamfund og i særdeleshed oprindelige folk
- 4) Manglende social beskyttelse af de ufrivilligt forflyttede
- 5) Manglende adressering af identificerede problemer i miljøvurderingen

Klagerne fik helt eller delvist medhold i alle fem klagepunkter, hvilket førte til et midlertidigt stop for overførsler fra EIB, indtil der bliver rettet op på problemerne. Ifølge det nepalesiske dagblad The Kathmandu Post var EIB investeringer stadig sat på pause i sommeren 2023.²⁷

I december 2021 eskalerede situationen efter et besøg fra myndighederne og væbnet politi, hvor lokalbefolkningen blev truet til at acceptere projektet. Dette er dokumenteret i et brev fra en gruppe af FN's særlige rapportører for menneskerettigheder til den nepalesiske regering. Brevet nævner bl.a. trusler og intimidering af lokalbefolkningen og jordejere, som blev presset til at modtage erstatning af frygt for, at kompensationsbuddet ellers ville blive trukket tilbage.²⁸ Efterfølgende har der været lokale protester i forbindelse med selve opstillingen af anlægget, hvilket har intensiveret konflikten, og i maj 2022 har der ifølge Globalt Fokus' medlem IWGIA (International Work Group for Indigenous Affairs) været meldinger om fysiske angreb og anholdelser af lokale, der har forsøgt at obstruere konstruktionsarbejdet.

LÆS MERE OM MARSYANGDI CORRIDOR TRANSMISSION LINE PROJECT:

- Nepal Power System Expansion, EIB (2014), <https://www.eib.org/en/projects/all/20130599>
- Nepal Power System Expansion Complaint SG/E/2018/39 – Conclusion Report (2021), <https://www.eib.org/attachments/complaints/sg-e-2018-39-nepal-power-system-expansion-conclusions-report.pdf>
- Brev til FN's Særlige rapportører, Ref.: AL NPL 2/2022 (2022), <https://spcommreports.ohchr.org/TMResultsBase/DownloadPublicCommunicationFile?gId=27256>
- Nepal Power System Expansion, SG/E/2018/39, EIB (2018), <https://www.eib.org/en/about/accountability/complaints/cases/nepal-power-system-expansion1-sg-e-2018-39>
- Annual report 2019, IWGIA (2020), https://www.iwgia.org/images/publications/new-publications/2020/IWGIA_Annual_Report_2019.pdf
- Free, Prior and Informed Consent Protocol by Communities Affected by the EIB-Funded 220 KV Marsyangdi Corridor in Nepal, IWGIA (2020), https://www.iwgia.org/images/publications/new-publications/2020/FPIC_protocol_Nepal.pdf

SKOVFOLKET, DER BLEV FORFLYTTET

Embobot Forest i det østlige Kenya er en del af et vigtigt vandopland, der forsyner store dele af landet med ferskvand, og det er truet af afskovning og skovdegradering. Området er samtidig hjemsted for den oprindelige befolkningsgruppe Sengwer-folket, hvis levevis beskyldes for at være årsag til degraderingen – til trods for adskillige andre befolkningsgruppers aktiviteter i området. Dette fik i 2009 den kenyanske regering til at beslutte, at den kenyanske skovservice (KFS) skulle forflytte Sengwer-folket. Sengwer-folket, som ikke var blevet inddraget i beslutningen, anlagde i 2013 en sag

ved Eldorets Højesteret for at få kendt forflyttelserne forfatningsstridige i henhold til retten til jord og retten til at forsvare deres kultur. Trods den verserende sag rykkede betjente fra skovservicen i 2014 ind i strid med national lovgivning og brændte over 1000 huse ned, efter at myndighederne havde krævet, at området skulle fraflyttes.

Midt i den verserende konflikt mellem de kenyanske myndigheder og Sengwer-folket igangsatte man i 2016 implementeringen af projektet *Water Tower Protection and Climate Change Mitigation and Adapter* (WaTER) omkring Embobot Forest. WaTER er støttet af EU med EUR 31 millioner, herunder EUR 4 millioner målrettet KFS.²⁹ Projektets formål var naturfredning og skovrejsning, bl.a. mhp. at beskytte vandoplandet og øge CO₂-optaget.

I december 2017 gav KFS de lokale beboere én dags varsel til at rømme området, hvorefter de allerede inden deadline begyndte afbrændingen af huse. To uger senere blev volden optrappet og resulterede i, at personer blev skudt og dræbt og en anden såret af KFS. Kort efter valgte EU at suspendere WaTER-projektet.

I 2018 bekræftede Kenya National Commission on Human Rights (KNCHR), at forflyttelserne af Sengwer-folket var en overtrædelse af deres rettigheder på en række områder: Retten til en passende bolig, retten til uddannelse, retten til identitet, retten til kultur og retten til fred og sikkerhed. KNCHR anbefalede donorer,

herunder EU, fremadrettet at sikre tilstrækkelig konsultation og inddragelse af de involverede parter – ikke mindst at beskytte og fremme menneskerettighederne i arbejdet med støtte til skovbevarelse.

🇩🇰 DANMARKS ROLLE

Som EU-medlemsstat (der i 2016, hvor projektimplementeringen startede, bidrog med 1,3 mia DKK til EU's udviklingsbistand) har Danmark et medansvar for at sikre, at EU's udviklingssamarbejde lever op til gældende rettighedsforpligtelser. Danmark var og er fortsat til stede i Kenya med en ambassade, idet landet var et prioritetsland for dansk udviklingssamarbejde og i 2016 havde det største bilaterale bistandsbudget.³⁰ Danmark stod, sammen med ni andre medlemsstater, bag EU-Kommissionens *Joint Cooperation Strategy in Support of Kenya's Medium-term Plan 2014 – 2017*,³¹ hvor vand og sanitet var et af fire prioritetsområder. Dermed havde Danmark et medansvar for at sikre en menneskerettighedsbaseret tilgang i EU's bistand til vand og sanitet.

Tvangsforflyttelserne har haft en række negative konsekvenser for Sengwer-folket, bl.a. fattigdom. De erstatninger, der er givet, har været for små til at Sengwer-familier, der måtte forlade området, har kunnet købe ny jord. I mange tilfælde har det haft

konsekvenser for forholdet mellem kvinder og mænd, da det ofte har været det mandlige familieoverhoved, der modtog erstatningen, og nogle mænd har derefter forladt deres familier og efterladt dem uden indkomst.³² Det har været sværere for kvinder at finde jobs udenfor de traditionelle beskæftigelser, der kendetegnede kvinders hverdag i skoven, hvilket har forstærket afhængighedsforholdet mellem mand og kvinde. Endelig har forflytningerne haft konsekvenser for børn, som er blevet flyttet til skoler med et andet sprog end Sengwer.

En rapport fra Amnesty International kritiserer EU for have begået en række fejl i udviklingen af WaTER-projektet:

I projektbeskrivelserne var der ingen omtale om hverken af oprindelige folk i området eller af KFS' historik med voldelige aktiviteter og tvangsforflytninger. I de forudgående menneskerettighedsvurderinger blev risiko forbundet med oprindelige folk ikke vurderet. Det til trods for, at Verdensbanken tidligere har gennemført projekter i området, hvor Sengwer-folket blev anerkendt og inkluderet. Tidligere erfaringer fra arbejde i området blev således ikke anvendt. WaTER-projektet formåede altså ikke at sikre frit, forudgående og informeret samtykke (FPIC). Sengwer-folket kritiserede i et brev til EU en række af disse punkter allerede i 2016, herunder den manglende menneskerettighedsbaserede tilgang, transparens og ansvarlighed.

LÆS MERE OM WATER TOWER PROTECTION AND CLIMATE CHANGE MITIGATION AND ADAPTER:

- The report of the High Level Independent Fact-finding Mission to Embobut Forest in Elgeyo Marakwet Country – A KNCHR Report, KNCHR (2018), https://www.knchr.org/portals/0/grouprightsreports/KNCHR-Fact_Finding_Mission_to_Embobut_Forest.pdf
- Kenya: Families torn apart: Forced eviction of Indigenous people in Embobut forest, Amnesty International (2018), <https://www.amnesty.org/en/documents/afr32/8340/2018/en/>
- EU and Kenya government launch programme to rehabilitate Water Towers (23/06/2016), reliefweb (2016), <https://reliefweb.int/report/kenya/eu-and-kenya-government-launch-programme-rehabilitate-water-towers-23062016>

NÅR DET VIRKER AT KLAGE

Nicaraguas oprindelige folk har i flere årtier levet med indblanding fra udefrakommende nationale og internationale industrielle aktører, der uden samtykke tilegner sig de oprindelige folks jord til afskovning, udvidelse af kvægavl og illegal minedrift.³³ Men de senere år er konflikterne eskaleret, og der er bl.a. sket drab, kidnapninger og voldtægter i forbindelse med angreb og ildspåsættelse af oprindelige folks bosteder. I stedet for at forsøge at stoppe konflikten har landets præsident Daniel Ortega beskyldt miljøaktivister for at skade fædrelandet og udstedt arrestordre på disse.

Ortega-regimet anklages for talrige alvorlige menneskerettighedskrænkelser, herunder forfølgelse af miljø- og rettighedsforkæmpere. Det gør ikke situationen mindre kompleks, at nogle grupper blandt de oprindelige folk støtter op om Ortega, mens størstedelen fordømmer regimets menneskerettighedsforbrydelser.

I dette vanskelige politiske klima godkendte Den Grønne Klimafond (GCF) under FN's klimakonvention i 2020 skovbeskyttelsesprojektet Bio-CLIMA med med et budget på USD 117 mio. (DKK 800 mio.).

GCF er verdens største multilaterale klimafond dedikeret til reduktions- og tilpasningsindsatser i det Globale Syd. Siden det første projekt blev godkendt i 2015, har GCF støttet mere end 200 projekter. Danmark bidrager aktivt til GCF både finansielt og som bestyrelsesmedlem, en post der deles med Nederlandene og Luxembourg. Til dato har Danmark ifølge Udenrigsministeriet givet DKK 1.2 milliarder og har lovet at give 1.6 mia. over de næste fire år.³⁴

Bio-CLIMA skulle implementeres og medfinansieres af den Centralamerikanske bank for økonomisk integration (CABEI) med støtte fra de nicaraguanske myndigheder. Geografisk ville projektet fokusere på Bosawás og Rio San Juan biosfærereservater, der udgør 80% af Nicaraguas skov. Bosawás er den største regnskov i Centralamerika og verdens tredjestørste, og netop på grund af dens store værdi er den beskyttet af UNESCO. Bio-CLIMAs formål var at reducere den udbredte brug af jord til kvægavl ved at introducere skovlandbrug som alternativ.

Der gik imidlertid ikke lang tid fra projektstart, før GCF's uafhængige klagemekanisme (IRM) modtog en klage om, at de oprindelige folk ikke var blevet konsulteret, og at projektet ville risikere at puste alvorligt til

eksisterende konflikt og derudover degradere skoven yderligere. Da projektet blev godkendt i 2020, var der allerede bekymringer, og godkendelsen fra GCF's bestyrelse var derfor betinget af, at CABEI levede op til GCF's retningslinjer, herunder at sikre oprindelige folks samtykke. De, der bragte klagen, var anonyme af frygt for repressalier, og klagen medførte, at projektimplementeringen blev udsat, mens IRM undersøgte sagen.

I 2022 gav IRM klagerne medhold i, at Bio-CLIMA ikke overholdt GCF's standarder og dermed risikerede at eskalere konflikten. Som konsekvens deraf besluttede GCF's bestyrelse i juli 2023 at suspendere projektet, før det nåede at starte. Det er første gang i GCF's historie, at det er sket – og forløbet kan komme til at danne præcedens for fremtidige projekter, der ikke overholder nødvendige rettighedsstandarder.

DANMARKS ROLLE

Danmarks konkrete rolle i Den Grønne Klimafonds bestyrelses dramatiske beslutning om at suspendere Bio-CLIMA-projektet er ikke kendt, da sagen blev behandlet bag lukkede døre. Ifølge Globalt Fokus' medlem IWGIA bruger Danmark sin bestyrelsespost i klimafonden til at støtte aktivt op om menneskerettighederne i projekterne, herunder GCF's politik omkring oprindelige folk. GCF forventes at vedtage sine egne sociale og miljøstandarder indenfor det næste års tid. Disse standarder er en prioritet i Danmarks nuværende GCF organisationsstrategi. Og Danmark arbejder derfor aktivt for at disse bliver ambitiøse og effektive, samt at de implementeres meningsfyldt både i formuleringen af politikker såvel som i implementeringen af projekter.

LÆS MERE OM BIO-CLIMA:

- Bio-CLIMA: the project that threatens indigenous peoples of the Nicaraguan Caribbean Coast, IWGIA (2023), <https://www.debatesindigenas.org/ENG/ns/211-project-threatens-indigenous-peoples-nicaraguan-coast.html>
- UN climate fund suspends project in Nicaragua over human rights concerns, Climate Home News (2023) <https://www.climatechangenews.com/2023/07/26/un-fund-gcf-human-rights-nicaragua-indigenous-people/>

2: RETTIGHEDER VISER VEJEN FOR BÆREDYGTIG OG RETFÆRDIG KLIMAHANDLING

De fire eksempler fra hhv. Kenya, Nepal og Nicaragua viser, hvordan klimaindsatser risikerer at underminere effekten og opbakningen til den grønne omstilling, hvis ikke de tager højde for lokale behov, sikrer gennemsigtige og demokratiske beslutningsprocesser og beskytter lokale befolkningers grundlæggende rettigheder – før, under og efter udmøntning af indsatser og projekter. Men hvad er de konkrete forpligtelser, som de involverede parter skal leve op til – og hvad er Danmarks ansvar?

Svarene til hvordan Danmark sikrer, at sine internationale klimaindsatser respekterer og fremmer rettigheder, allerede findes i nuværende konventioner og forpligtelser. Det ser vi på i det følgende.

GENERELLE MENNESKERETTIGHEDSFORPLIGTELSE

Menneskerettighederne er en juridisk, politisk og moralsk forpligtelse, som verdens lande har tilsluttet sig igennem forskellige internationale konventioner og aftaler. Danmark har ratificeret disse både som nationalstat og gennem EU, hvorefter al dansk lovgivning skal leve op hertil. Men disse rettighedsforpligtelser stopper ikke ved landets grænser, som det desværre alt for ofte antages i fortolkningen af international menneskerettighedslov.³⁵ Danmark har en forpligtelse til at følge samme principper i sit internationale engagement som herhjemme – og har i lyset af Danmarks stigende involvering i internationale klimaindsatser en afgørende rolle at spille for, at kampen mod klimakrisen ikke leder til et tab af menneskerettigheder.

Under international ret er Danmark forpligtet til at respektere, beskytte og fremme menneskerettigheder for alle. Det vil sige, at Danmark ikke må indskrænke

enkeltpersoners og gruppers menneskerettigheder, at Danmark skal beskytte enkeltpersoner og grupper mod menneskerettighedskrænkelser, og at Danmark skal træffe positive foranstaltninger for at fremme de grundlæggende menneskerettigheder.³⁶

I Danmarks tilfælde handler dette om de rettigheder, der er forankret i syv af de ni kernekonventioner, som Danmark har ratificeret (se boks).³⁷

DANMARK RETTIGHEDSFORPLIGTELSE

Danmark er forpligtet til at opretholde rettighederne i de 7 af FN's kernekonventioner, som Danmark har ratificeret.³⁸ Det dækker over følgende konventioner:

- [Konventionen om Borgerlige og Politiske Rettigheder \(CCPR\)](#)
- [Konventionen om Sociale, Økonomiske og Kulturelle Rettigheder \(CESCR\)](#)
- [Konventionen om Afskaffelse af Alle Former for Racediskrimination \(CERD\)](#)
- [Konventionen om Afskaffelse af Alle Former for Diskrimination Imod Kvinder \(CEDAW\)](#)
- [Konventionen mod Tortur og Anden Grusom Umenneskelig eller Nedværdigende Behandling eller Straf \(CAT\)](#)
- [Konventionen om Barnets Rettigheder \(Børnekonventionen\) \(CRC\)](#)
- [Konventionen om Rettigheder for Personer med Handicap \(Handicapkonventionen\) \(CRPD\)](#)

Alle danske love, politikker og indsatser (ikke begrænset til, men inklusive) vedrørende klimatilpasning, CO₂-reduktion og tab & skader skal således respektere, beskytte og fremme menneskerettighederne. Det gælder såvel de aktive indsatser som de konsekvenser, der måtte følge af et *fravær* af handling indenfor disse områder. Indsatserne må ikke have negativ indvirkning på enkeltpersoners og gruppers muligheder for at nyde deres rettigheder, herunder retten til retten til liv, retten til sundhed, retten til personlig sikkerhed, retten til vand og sanitet, retten til et hjem og retten til udvikling.

Implementeringen af klimaaftalerne skal ligeledes fremme lighed og sikre beskyttelse mod diskrimination. Hermed følger en forpligtelse til at mobilisere og allokere så mange ressourcer som muligt for at realisere de økonomiske, sociale og kulturelle rettigheder. Konkret betyder det, at Danmark både nationalt og igennem internationalt samarbejde og bistand skal bidrage økonomisk og teknisk til den progressive realisering af disse rettigheder. Hertil kommer forpligtelser til at fremme de civile og politiske rettigheder samt retten til udvikling.

Når Danmark laver internationale klimaindsatser i samarbejde med fx lav- og mellemindkomstlande eller træffer beslutninger i bestyrelser i multilaterale fora, må det ikke finde sted uden, at Danmarks eksisterende menneskerettighedsforpligtelser overholdes. Ansvar påhviler alle implementerende myndigheder på tværs af ressortområder og kan ikke overlades til fx Udenrigsministeriet, som varetager budgettet for de danske globale klimamidler. Ansvar kan heller ikke reduceres til en pragmatisk afvejning mellem forskellige prioriteter, fx mellem Klimalovens eller Paris-aftalens reduktionsmål på den ene side og menneskerettighedsforpligtelser på den anden side. Ansvar går hele vejen igennem processen fra politisk målsætning til konkret udmøntning, så Danmark skal også sikre, at samarbejdspartnere, herunder virksomheder, overholder menneskerettighederne i deres værdikæder.

For virksomheder gælder også internationale aftaler om overholdelse af menneskerettighederne, herunder *UN Guiding Principles on Business and Human Rights* og *OECD Guidelines for Multinational Enterprises*. EU-Kommissionen fremlagde i 2022 forslag til et nyt direktiv om *Corporate Sustainability Due Diligence*. Her lægges op til at stille krav til større virksomheder om at gennemføre due diligence-vurderinger af aktiviteter og værdikæder for at forhindre negative indvirkninger på menneskerettigheder og miljø. Direktivet forhandles fortsat i EU.

Endelig er Danmark i kraft af den danske *Lov om internationalt udviklingssamarbejde* konkret forpligtet til at "fremme menneskerettigheder, demokrati, bæredygtig udvikling, fred og stabilitet i overensstemmelse med FN-pagten, Verdenserklæringen om Menneskerettighederne og FN's konventioner om menneskerettigheder."³⁹

DANMARKS SÆRLIGE FORPLIGTELSE I KLIMAKRISEN

Danmark er ikke blot forpligtet generelt på overholdelse af menneskerettighederne, men har specifikke ansvar i forbindelse med klimaindsatser. Nedenfor gennemgår vi de internationale aftaletekster, resolutioner og konventioner, som Danmark skal overholde. Vi ser også på fire udvalgte grupper, der er særligt beskyttede i international ret eller i særlig grad påvirkes af enten klimaforandringerne eller måden, hvorpå de håndteres – hhv. kvinder og piger, oprindelige folk, børn og unge samt arbejdstagere.

Under international ret skal Danmark søge at forebygge de menneskerettighedskrænkelser, der risikerer at finde sted specifikt som følge af klimaforandringer. FN's Generalforsamling anerkendte i 2022 retten til et rent, sundt og bæredygtigt miljø, herunder at et sikkert og stabilt klima i sig selv er en ret, der skal respekteres, beskyttes og opfyldes.⁴⁰ Det betyder, at Danmark skal iværksætte konkrete handlinger for at sikre, at de menneskeskabte udledninger af drivhusgasser vurderes og begrænses og tage ansvar for, at alle aktører under dansk jurisdiktion handler i overensstemmelse hermed, også når det vedrører drivhusgasudledninger, der finder sted udenfor dansk territorium.

Paris-aftalen, som Danmark er forpligtet til at følge, siger konkret vedrørende klimaindsatser, at alle aftalparter skal "respektere, fremme og tage deres menneskerettighedsforpligtelser i betragtning". Desuden refererer Paris-aftalens præambel til specifikke, retsrelaterede temaer som fattigdomsbekæmpelse, fødevarerikkerhed, kønligestilling, en retfærdig omstilling af arbejdsmarkedet og behovet for at sikre integriteten af økosystemer.⁴¹ I de handlinger, Danmark iværksætter som del af implementeringen af Paris-aftalen, skal Danmark altså integrere menneskerettigheder.

Klimakrisen er tæt koblet med natur- og biodiversitetskriserne, og flere danske klimaindsatser befinder sig i krydsfeltet mellem klima og biodiversitet ved fx at fokusere på beskyttelse og genopretning af kulstofrige økosystemer såsom mangrove- eller regnskove. I den globale biodiversitetsaftale fra 2022, Kunming-Montreal Global Biodiversity Framework, har Danmark forpligtet sig til at implementere flere aftalepunkter, der eksplicit referer til oprindelige folks, lokalsamfunds samt kvinders og pigers rettigheder herunder i aftaletekstens mål 1, 3, 22 og 23.⁴² Desuden anerkender aftalen, at implementeringen bør følge en menneskerettighedsbaseret tilgang.

KLIMAINDSATSER SKAL SIKRE AKTIV OG MENINGSFULD DELTAGELSE

Det er en menneskeret at kunne deltage frit, aktivt og meningsfuldt i offentlige beslutningsprocesser, at have adgang til information om offentlige anliggender og at have ytringsfrihed og forsamlingsfrihed. Som

menneskerettighedsforkæmper har man særlig ret til beskyttelse, og staten er forpligtet til at sikre adgang til en domstol, en retfærdig retssag, og effektive retsmidler i tilfælde af krænkelse. Dette er nogle af de civile og politiske rettigheder, der er relevante, når det drejer sig om klimaindsatser, hvad end indsatserne foregår i Danmark eller som del af Danmarks internationale indsatser.⁴³

RETEN TIL DELTAGELSE

- Retten til deltagelse i beslutningsprocesser særligt på miljøområdet er yderligere sikret gennem **Rio-erklæringen**⁴⁴ fra 1992, ligesom **Paris-aftalens præambel** understreger vigtigheden af offentlig deltagelse og adgang til information.⁴⁵
- Danmark er sammen med en række andre europæiske lande juridisk forpligtet gennem **Aarhus-konventionen**, der handler om adgang til information og beslutningsprocesser for offentligheden i miljøspørgsmål herunder også at sikre beskyttelse af miljøforkæmpere.⁴⁶
- Betegnelsen menneskerettighedsforkæmper omfatter også klima- og miljøforkæmpere – dette er bl.a. anerkendt af **FN's generalforsamling**.⁴⁷

BESKYTTELSE AF SÆRLIGE BEFOLKNINGSGRUPPERS RETTIGHEDER

Kvinder og piger, oprindelige folk, børn og unge samt arbejdstagere er som grupper særligt beskyttet under international ret og skal dermed beskyttes mod diskrimination og anerkendes som aktører i klimaindsatser.

Kvindes og pigers rettigheder

Kvinder og piger i al deres diversitet har en særlig viden om lokalsamfundets behov og muligheder, og ofte adskiller deres behov sig fra mænds og drenge – eller fra behov, der betragtes som generelle på tværs af eller uafhængigt af sociale magtpositioner.⁴⁸

Det er bredt anerkendt, at når kvinders og pigers perspektiver bliver inddraget, så bliver klimaindsatser mere effektive og bæredygtige. Eksempelvis anerkender FN's Menneskerettighedsråd, at integration af kønsligestilling i klimaindsatser øger effektiviteten

af reduktions- og tilpasningsindsatser. Det skyldes blandt andet, at kvinder står for op imod 80 procent af verdens fødevarerproduktion, hvilket er særlig vigtigt i et klimaperspektiv.⁴⁹

FN's Kvindekommision (CSW) vedtog i 2022 en aftale om ligestilling i klimapolitik.⁵⁰ Aftalen slår fast, at kvinders lige deltagelse i ledelse og beslutningsprocesser er afgørende for, at klimaforandringerne håndteres på en effektiv måde, og derfor opfordrer den landene til at tage initiativer, der kan sikre kvinders lige deltagelse i beslutninger på alle niveauer. Aftaleteksten understreger også, at der er brug for at tænke ligestilling systematisk ind i klima- og miljøpolitikker ved at foretage en ligestillingsvurdering. Det vil sige, at stater skal analysere, hvordan klimaforandringer og politikker påvirker mænd og kvinder forskelligt og dermed bidrager til at skabe ligestilling eller det modsatte.⁵¹ Dette er allerede en forpligtelse for alle danske offentlige myndigheder, som ifølge Ligestillingslovens §4 "inden for deres område [skal] arbejde for ligestilling og indarbejde ligestilling i al planlægning og forvaltning".⁵²

DANMARK FORPLIGTELSE TIL AT BESKYTTE KVINDER OG PIGERS RETTIGHEDER

- **Konventionen om afskaffelse af alle former for diskrimination mod kvinder (CEDAW)** forbyder diskrimination af kvinder og stiller krav om kvinders inklusion i relevante beslutningsprocesser.⁵⁴ Danmark ratificerede konventionen i 1983.
- I sin General Recommendation no. 37 understreger CEDAW stater forpligtelse til at adressere diskrimination mod kvinder i relation til klimaforandringer og specifikt 'disaster risk reduction'.⁵⁵
- Kønsligestilling er også forankret i **FN's Klimakonvention (UNFCCC)** gennem Cancun-aftalen fra 2011, hvor parterne anerkender, at kønsligestilling og kvinders deltagelse er vigtig for alle typer klimarespons, særlig klimatilpasning.⁵⁶
- I **Paris-aftalens** præambel er der specifik reference til kønsligestilling og styrkelsen af kvinders position i samfundet. I Paris-aftalens artikel 7 understreges vigtigheden af at "integrere kvinders rettigheder og kønsligestilling i klimatilpasningsindsatser".
- UNFCCC-parterne er forpligtet til at implementere den **Gender Action Plan**, der blev besluttet på COP25 i 2019, og som bl.a. indeholder en bestemmelse om at udpege nationale 'Gender Focal Points'.⁵⁷

En analyse foretaget af KVINFO i 2023 viser, at i folketingsåret (2021/2022) blev kun 11 procent af alle lovforslag ligestillingsvurderet.⁵³ Siden Folketingsåret 2016/2017 er kun 2 % af de fremsatte lovforslag fra Klima-, Energi- og Forsyningsministeriet blevet ligestillingsvurderet.

Til trods for nødvendigheden heraf bliver piger og kvinder ofte ikke hørt på grund af strukturelle uligheder. Der er en række tiltag, der skal iværksættes for at overkomme disse uligheder, og mange af disse er forankret i internationale aftaler og konventioner.

Oprindelige folks rettigheder

Verdens oprindelige folk varetager 80 procent jordens biodiversitet.⁵⁸ Det gør dem til centrale aktører i at sikre en grøn omstilling, der hænger tæt sammen med anvendelsen af arealer og opretholdelsen af biodiversitet. Det estimeres fx, at tab af skov og afskovning er skyld i 10% af den globale opvarmning, og at det ikke er muligt at hindre klimaforandringer uden at stoppe afskovning.⁵⁹ Som tidligere illustreret i de fire cases implementeres klimaindsatser ofte på oprindelige folks territorier, og derfor er det yderst problematisk, at oprindelige folk ofte ikke bliver tilstrækkeligt konsulteret eller adspurgt om at give frit, forudgående og informeret samtykke (*free, prior and informed consent - FPIC*) til udførelsen af den pågældende indsats.⁶⁰ Som resultat heraf bliver oprindelige folk ofte ikke tilstrækkeligt kompenseret, og deres levebrød kriminaliseres, fx ved at de anklages for jordbesættelser eller negativ indvirkning på miljøet.⁶¹ Der er omvendt bred anerkendelse af, at partnerskaber med oprindelige folk er nødvendige i beskyttelsen af skove og andre økosystemer.⁶² Eksempelvis er oprindelige folks territorier langt mindre udsatte for afskovning.⁶³

DANMARK FORPLIGTELSE TIL AT BESKYTTE OPRINDELIGE FOLKS RETTIGHEDER

- I FN's erklæring om oprindelige folks rettigheder (*United Nations Declaration on the Rights of Indigenous Peoples - UNDRIP*) fra 2007, som Danmark har underskrevet,⁶⁴ er frit, forudgående og informeret samtykke (FPIC) en central rettighed. UNDRIP's forpligtelser skal ses som minimumstandarder for oprindelige folks rettigheder, og mange af disse er direkte relevante for klimarelateret planlægning og implementering. De indebærer fx, at UNFCCC-parternes nationale handleplaner for klimareduktion og -tilpasning (NDC & NAP) skal planlægges og implementeres på en måde, der fuldt ud respekterer oprindelige folks rettigheder, også når det kommer til beslutninger vedrørende oprindelige territorier, naturressourcer og viden.⁶⁵ UNDRIP beskytter også oprindelige folks kulturelle rettigheder, herunder deres ret til at opretholde og styrke deres særlige spirituelle relationer til land- og vandområder og varetage deres ansvar overfor fremtidige generationer i denne forbindelse.⁶⁶
- Oprindelige folks kollektive rettigheder er beskyttet gennem **ILO-konvention 169**, som forpligter stater til at konsultere oprindelige folk som gruppe i alle sager, der omhandler deres kulturelle arv og livsformer.⁶⁷
- **Paris-aftalens præambel** anmoder parterne om at respektere, fremme og tage oprindelige folks rettigheder i betragtning i forbindelse med klimaindsatser og refererer i Artikel 7 om klimatilpasningsprincipper til vigtigheden af deltagelsesbaseret klimatilpasning guidet af oprindelige folks viden.
- Oprindelige folks rettigheder fremgår tydeligt af **Kunming-Montreal biodiversitetsaftalen**.

Børn og unges rettigheder

Fremtiden for børn og unge er central i den klimakrise, som de ikke selv har været med til at skabe. Børn og unge udgør ofte over halvdelen af befolkningen i de lande og samfund, som er hårdest ramt af klimaforandringerne, og de er mere sårbare end voksne over for klimaforandringernes konsekvenser både fysisk, mentalt og socialt. Oversvømmelser, tørke og andre ekstreme vejrforhold kan fx begrænse børns adgang til uddannelse og sundhed, og klimarelateret fattigdom og marginalisering kan føre til vold, overgreb, børnearbejde, børneægteskaber m.v.⁶⁸

Men børn og unge bliver sjældent hørt, og deres rettigheder og specifikke sårbarheder er sjældent i fokus i bestræbelserne på at finde løsninger, omend de har stort potentiale til at bidrage med innovative, retfærdige og ambitiøse klimaløsninger. Det er nødvendigt i meget højere grad at sikre, at deres inputs og perspektiver tages alvorligt, og at deres rettigheder respekteres i klimapolitik, finansiering og handling.⁶⁹

Børns rettigheder er grundlæggende sikret i FN's **Børnekonvention (UNCRC)**, men klimakrisen sætter de selsomme rettigheder under pres. Børnekonventionen slår fast, at børn altid skal inddrages og høres, når der træffes beslutninger, der har betydning for dem, hvilket oftest er tilfældet i klimaindsatser.⁷⁰

Behovet for børnesensitive klimaindsatser er fremhævet i vedtagelsen af '*Intergovernmental Declaration on Children, Youth and Climate Action*' fra 2019, hvori 38 lande, herunder Danmark, anerkender børns øgede sårbarhed i klimakrisen. Her udstikkes syv principper for børnesensitiv klimahandling, hvilket blandt andet omfatter inddragelse af børn i beslutningsprocesser og administrative retningslinjer og strukturer, der aktivt understøtter og faciliterer børns deltagelse, medindflydelse, beskyttelse og styrkelse.⁷¹ Danmark har dermed forpligtet sig til at advokere for børns rettigheder ift. klima, styrke deres kapacitet og facilitere deres adgang til klimapolitiske beslutningsprocesser.

DANMARK FORPLIGTELSE TIL AT BESKYTTE BØRN OG UNGES RETTIGHEDER

- I et **tillæg til Børnekonventionen** fra 2023⁷² understreges det, at alle stater, som har underskrevet Børnekonventionen, er forpligtede til at sikre børns rettigheder til et rent, sundt og bæredygtigt miljø.
- Tillægget sætter den juridiske ramme for, hvordan klimaforandringernes konsekvenser for børn skal fortolkes, fx i forhold til børns ret til overlevelse.⁷³ Stater pålægges bl.a. at sikre, at der er tilgængelig alderssvarende information om klimakrisen og om landets indsats på dette område, og de opfordres til at tænke klimabeskyttelse ind som en overordnet del af deres beskyttelse af børns sundhed, uddannelse og fremtidsmuligheder.
- I FN's resolution 76/300, som gør retten til et rent, sundt og bæredygtigt miljø til en menneskeret, er børn fremhævet som en gruppe som er særligt udsatte for rettighedskrænkelser i forbindelse med skader på miljøet.⁷⁴ Det betyder, at staterne skal tage særlige skridt for at sikre beskyttelse af børns rettigheder overfor miljømæssige skader og sikre, at børn figurerer tydeligt i miljørelaterede beslutningsprocesser.⁷⁵

Arbejdstageres rettigheder

Den grønne omstilling og kampen mod klimaforandringer medfører omfattende strukturelle forandringer af økonomier, og det har konsekvenser for borgere, arbejdstagere og lokalsamfund – både for dem med tilknytning til særligt karbonintensive industrier og for mange andre brancher relateret til den grønne omstilling. Særligt i økonomier med en stor uformel sektor, begrænset socialt sikkerhedsnet og uddannelsessystem og ringe muligheder for kompensation kan omstillingen få store konsekvenser, når arbejdspladser forsvinder eller skifter karakter.

I lavindkomstlande kan den grønne omstilling få en afgørende betydning gennem nye typer jobs, sektorer og værdikæder, men der er også allerede grelle eksempler på, at arbejdstagerrettigheder tilsidesættes i den grønne omstillings navn. Lukning af kulminer har ført til

stærkt forringede levevilkår både for de ansatte og folk i tilknyttede industrier og områder, hvilket har resulteret i krænkelse af deres sociale og økonomiske rettigheder.⁷⁶ Samtidig er fx mineindustrier, hvor der udvindes afgørende mineraler til adskillige "grønne" teknologier såsom batterier, kendetegnet ved mange menneskerettighedskrænkelser, herunder børne- og tvangsarbejde samt farlige arbejdsforhold.⁷⁷

En grundlæggende risiko ved konsekvenserne af klimakrisen, men også ved den grønne omstilling, er, at arbejdsforholdene ændres og at job nedlægges og skifter karakter. Den grundlæggende ret til via faglig organisation at have indflydelse på egne løn- og arbejdsforhold kræver derfor særlig opmærksomhed. En virkelig retfærdig omstilling er en, der gennemføres uden tab af beskæftigelse, velfærd og rettigheder for samfundets mindst velstillede grupper – også for de mest sårbare arbejdstagere i de skrøbeligste økonomier.⁷⁸

DANMARK FORPLIGTELSE TIL AT BESKYTTE ARBEJDSSTAGERES RETTIGHEDER

- Arbejdstagerrettigheder er en integreret del af menneskerettighederne, og begrebet om bæredygtighed indgår desuden i begrebet "decent work" som en del af Verdensmålene. Konkret er størstedelen af arbejdstagerrettighederne dækket af konventionerne under ILO, såsom retten til kollektiv forhandling, organisations- og foreningsfrihed, arbejdsmiljø, ikke-diskrimination på arbejdspladsen, ligeløn og beskyttelse mod børnearbejde og tvangsarbejde m.v.⁷⁹
- Den internationale arbejdstagerorganisation (ILO) har i en treparts sammenhæng (med stater, arbejdstagere og arbejdsgivere) arbejdet med begrebet om retfærdig omstilling og offentliggjorde i 2015 "Guidelines for a just transition towards environmentally sustainable economies and societies for all", hvor ovenstående arbejdstagerrettigheder står helt centralt.⁸⁰
- Paris-aftalens præambel refererer direkte til nødvendigheden af en retfærdig omstilling af arbejdsstyrken og skabelsen af gode jobs i overensstemmelse med nationale udviklingsprioriteter.

Den politiske ramme

Udover ovenstående internationale forpligtelser er der også politiske argumenter for, at Danmark skal sikre overholdelse af menneskerettighederne i det internationale engagement, som i høj grad bygger på et ønske om at fastholde og styrke en regelbaseret verdensorden. Danmarks udviklingssamarbejde har siden vedtagelsen af strategien "Retten til et bedre liv" i 2012 anlagt en menneskerettighedsbaseret tilgang; "Lov om internationalt udviklingsarbejde" (LOV nr. 555 af 18/06/2012, som fortsat er gældende) nævner formålet med udviklingssamarbejdet som at "fremme menneskerettigheder", og den nuværende udviklingspolitiske strategi "Fælles om Verden" understreger, at "*Vores samlede udviklingsindsatser skal hvile på demokratiske værdier og menneskerettighederne*". I Danmarks nuværende udenrigspolitiske strategi (2023) understreges endvidere, at "*En regelbaseret verdensorden er afgørende for små lande som Danmark*".

Det politiske argument for Danmarks menneskerettighedsforpligtelse anlægger et andet perspektiv end det juridiske og det moralske, idet det bygger på en egeninteresse for at fremme, beskytte og respektere menneskerettighederne globalt. Dette bør ikke ses som en modstilling til vigtigheden af juridisk bindende forpligtelser eller til de internationale aftaler, men kan bruges til at anlægge endnu et perspektiv på den afgørende rolle, rettigheder spiller. I og med, at Danmarks udenrigs- og sikkerhedspolitik hviler på et ønske om et stærkt FN med en regelbaseret verdensorden i centrum, så bør Danmarks forpligtelser overfor FN's konventioner, resolutioner og aftaler være af højeste prioritet.

3: VÆRKTØJER TIL RETTIGHEDSBASEREDE INTERNATIONALE KLIMAINDSATSER

Som vejledning og inspiration til danske udviklingsaktører (især de danske myndigheder), der arbejder med internationale klimaindsatser, præsenterer vi herunder fire principper til at underbygge og guide en rettighedsbaseret tilgang til Danmarks internationale klimaindsatser. Derefter fremlægger vi fire trin og en spørgeguide, der bygger på principperne, og som kan anvendes for at sikre en operationalisering af en menneskerettighedsbaseret tilgang. Disse værktøjer kan bruges af fagfolk i forbindelse med både bilateral og multilateral dialog, beslutningsprocesser og implementering af klimaindsatser. De kan ligeledes anvendes direkte af de implementerende parter til at sikre en systematisk rettighedsbaseret tilgang, således at menneskerettighederne tænkes ind i alle faser (udvikling, design, udmøntning og monitoring) af de pågældende indsatser eller projekter.

PRINCIPPER FOR EN MENNESKERETTIGHEDSBASERET TILGANG

FN's Højkommissær for menneskerettigheder betegner en menneskerettighedsbaseret tilgang som et *"conceptual framework for the process of human development that is based on international human rights standards and operationally directed to promoting and protecting human rights"*.⁸¹ Grundlæggende skal en menneskerettighedsbaseret indsats leve op til følgende fire punkter:

1. Indsatsen skal vurderes i forhold til, hvordan den vil bidrage til opfyldelsen af menneskerettigheder (som præsenteret i FN-konventioner) og hvordan den sikrer overholdelse af princippet om do-no-harm.
2. Det skal sikres, at de fire principper, som underbygger FN's konventioner, anvendes i alle projektets delelementer og processer. De fire principper (ofte kaldet PANT-principperne) er:
  - Deltagelse og inklusion
  - Transparens
  - Ikke-diskrimination
  - Ansvarlighed
3. Rettighedshavere skal bemyndiges til selv at kunne adressere deres situation og kræve deres individuelle og kollektive rettigheder gennem håb, evner, kommunikation og jura.
4. De rettighedsforpligtede, dvs. dem der har magt og forpligtelser til at beskytte, respektere og sørge for menneskerettigheder opfyldes (ofte myndigheder), skal have styrket deres kapacitet til at leve op til denne rolle.

Når disse fire punkter indarbejdes i klimaindsatser, breder indsatserne fra at være et overvejende teknisk anliggende til også at blive et spørgsmål om *good governance*, samtidig med at man sikrer menneskerettighederne for de involverede befolkningsgrupper – og dermed opfylder Danmarks rettighedsforpligtelser.

UDDYBNING AF PANT-PRINCIPPERNE

Deltagelse og inklusion

Bag princippet om deltagelse og inklusion ligger en tilgang til partnere som aktive aktører. Derved er inkluderende, fri og meningsfuld deltagelse ikke blot et middel til at opnå andre mål i udviklings- og klimaindsatser, men også et mål i egen ret. Rettighedshavere skal sættes i centrum af indsatsen ved at understrege deres bidrag til at håndtere udfordringer og strukturelle barrierer, der forhindrer dem i at opnå deres rettigheder. Princippet understreger derfor vigtigheden af aktiv deltagelse af alle individer og grupper, herunder børn, unge, kvinder og marginaliserede aktører. Deltagelsen i beslutningsprocesser i praksis vil ofte afhænge af forskellige former for repræsentation, hvor et frit og levende civilsamfund er afgørende.⁸²

Ikke-diskrimination

Menneskerettighederne gælder alle mennesker. Det betyder i praksis, at klimaindsatser altid skal vurdere og adressere uligheds- og diskriminationsmønstre ift. muligheder for at individer, i al deres diversitet, kan nyde godt af deres rettigheder. Det er derfor afgørende at analysere, hvem der har adgang til og kontrol over ressourcer, goder og services.⁸³ Ulighed og diskrimination kan findes eksplicit pga. officiel lovgivning, fx om jordrettigheder, eller mere implicit gennem praksis, hvor fx adgang til vand og energi ofte er mangelfuld for i forvejen marginaliserede grupper.⁸⁴

Transparens

Transparens handler grundlæggende om retten til information om politikker og interventioner i et forståeligt og tilgængeligt format for alle relevante interessenter og information om relevante klima- og miljøforhold, der påvirker rettighedshaveres leveforhold. Pålidelig og troværdig information er både en forudsætning for at kunne holde de rettighedsforpligtede ansvarlige for deres arbejde og for, at alle parter kan deltage på en meningsfuld måde. Princippet understreger betydningen af at have separate data for fx køn, alder og forskellige samfundsgrupper som beslutningsgrundlag. Ligeledes er adgangen til information i forskellige formater (sprog, audio, tekst, tegnsprog osv.) afgørende for at ingen, uanset deres sproglige og intellektuelle kundskaber, handikap m.v., ekskluderes.^{85,86}

Ansvarlighed

Ansvarlighed (accountability) handler først og fremmest om muligheden for at holde relevante aktører ansvarlige for deres handlinger og sikre, at de rettighedsforpligtede lever op til deres forpligtelser. Det vil for staters vedkommende sige at respektere og sikre retsstatsprincippet, herunder at muliggøre, at rettighedshavere er i

stand til at kræve deres rettigheder og kan søge retfærdighed gennem klagemekanismer og juridiske kanaler og derigennem opnå kompensation eller omgørelse i tilfælde af krænkelse. Dermed er *ansvarlighed* bredt relateret til en stribe af aktører, der alle kan spille en rolle: Statslige institutioner som ombuds-institutioner, statsrevisorer, anti-korrupsions-kommissioner, parlamenter og domstole samt medier, virksomheder, civilsamfundsorganisationer m.fl. Hver især kan de bidrage til at kontrollere rettighedsforpligtede, finde og udbrede relevant information, forbedre kapaciteten for rettighedshavere og sikre klageadgang.

TRIN I EN MENNESKERETTIGHEDSBASERET TILGANG

En rettighedsbaseret tilgang bør grundlæggende foregå på fire forskellige trin, der alle har relevans for klimaindsatser:

1. **Politikdialog:** Både i bilaterale og multilaterale samarbejder drøftes og presses på for at adressere relevante rettighedsudfordringer.
2. **Analysér:** Inden formuleringen af indsatsen eller projektet skal eventuelle barrierer for at sikre de fire PANT-principper identificeres.
3. **Formulering:** Resultatramme og programkomponenter skal bygges op omkring menneskerettighedsstandarder og de fire principper for en menneskerettighedsbaseret tilgang.
4. **Monitorering og evaluering:** Der skal være konkret fokus på opnåelse af målbare rettigheder.

Globalt Fokus har udviklet en spørgeguide, som kan bidrage som inspiration til at sikre, at klimaindsatserne kommer rundt om flere aspekter af en menneskerettighedsbaseret tilgang.

Spørgeguiden er designet som en matrix med forslag til, hvilke spørgsmål man kan stille om hhv. deltagelse og inklusion, gennemsigtighed, ikke-diskrimination og ansvarlighed på alle fire trin, når danske aktører er involveret i grønne udviklingsprojekter. Spørgeguiden er ikke udtømmende, men kan bidrage til at sikre, styrke og fremme en menneskerettighedsbaseret tilgang.

SPØRGEGUIDE TIL SIKRING AF EN MENNESKERETTIGHEDSTILGANG I INTERNATIONALE KLIMAINDSATSER

MATRIX	DELTAGELSE OG INKLUSION	IKKE-DISKRIMINATION	TRANSPARENS	ANSVARLIGHED
POLITIKDIALOG Kan både være relevant i bilaterale og multilaterale sammenhæng	Fremhæves deltagelse og inklusion af berørte grupper og lokalbefolkningen, herunder igennem civilsamfundsinddragelse, i politikdialogen? Er muligheden for direkte repræsentation af berørte grupper og lokalbefolkningen i dialog blevet drøftet?	Fremhæves det i politikdialogen, at uligheds- og diskriminationsmønstre skal vurderes og adresseres ift. den givne institution, projekt eller opgave? Er der i politikdialog blevet drøftet ulige adgang og hvem der har kontrol over ressourcer, goder og service? Samt hvordan evt. diskriminerende faktorer vil blive imødekommet?	Arbejdes der for tilstrækkelig transparens hos de involverede aktører, implementerende partnere, fonde og samarbejdspartnere for alle relevante interessenter?	Er der tilgængelige klagemekanismer, juridiske kanaler og mulighed for kompensation eller omgørelse i tilfælde af krænkelse? Er der tydelig information om klagemulighederne? Er ansvarlighed indtænkt ift. alle relevante aktører i indsatsen herunder statslige institutioner, parlamenter og domstole og virksomheder? Er der mulighed for at give feedback til donor? Og er donors ansvarlighed tydelig?
ANALYSE	Involveres relevante parter i kontekstanalysen med henblik på at centrale elementer for de berørte grupper og individer identificeres inden formuleringssfasen?	Er marginaliserede grupper specifikt identificeret? Foretages der systematiske ligestillingsvurderinger af lovgivning på klima- og miljøområderne?	Identificeres der udfordringer for transparens hos relevante institutioner i den kontekst, der arbejdes i?	Er der i kontekstanalysen vurderet hvilke udfordringer, der er for at sikre tilstrækkelig ansvarlighed på tværs af alle relevante aktører i den givne kontekst?
FORMULERING	Benyttes der lokal og traditionel viden fra alle påvirkede parter i projekt-design og i særlig grad for udsatte befolkningsgrupper? Er der støtte til civilsamfundsdeltagelse (lokalt, nationalt, regionalt og/eller globalt)? Arbejdes der for at sikre frit, informeret samtykke (FPIC) fra de oprindelige folk i klimaindsatser, der vedrører deres land, territorier og naturressourcer?	Er marginaliserede grupper specifikt adresseret i interventionen? Arbejdes der for, at tariffer og udgifter på services og tjenester tilpasses et rimeligt niveau for fattige og marginaliserede grupper? Er jordrettigheder adresseret på en måde, der sikrer, at kvinder, minoriteter og fattige befolkningsgrupper er beskyttet og/eller får rimelig kompensation? Understøttes de mest marginaliserede gruppers livsgrundlag på en måde, der er modstandsdygtig over for et omskiftende finansielt marked og klimaforandringer?	Sikres det, at planer og målsætninger for projektet er åbent tilgængelige og i et tilgængeligt format og sprog for alle relevante interessenter og i særdeleshed marginaliserede grupper? Er ovenstående information gjort tilgængelig i tide til, at interessenter kan påvirke proces og beslutninger på et informeret grundlag? Arbejdes der for offentlig adgang til informationer hos offentlige aktører? Arbejdes der for, at informationen gøres tilgængelig gennem eksempelvis opkvalificering af medier, offentligt ansatte og civilsamfundsorganisationer?	Er der indsatser, der styrker rettighedshavere, herunder marginaliserede grupper, til at kunne forsvare deres rettigheder, gennem eksempelvis faglig viden om nationale og internationale politikker, adgang til kommunikationskanaler samt understøttelse i relation til retlige midler, domstols- og klageadgang m.m.? Har projektet faciliteret adgang til netværk, organisationer eller andre informationskilder, der kan hjælpe de rettighedsforpligtede til at bære ansvaret og rettighedsindehavere til at kræve deres rettigheder? Bidrager projektet til, at offentlige og privatsektor-aktører har systemer til at monitorere og vise sociale og miljømæssige konsekvenser ved indsatsen i overensstemmelse med nationale og internationale standarder? Er der juridiske, finansielle eller moralske konsekvenser for non-compliance med menneskerettighedsprincipper og målsætninger?
MONITORERING OG EVALUERING	Sikres det, at civilsamfundet og lokale aktører indgår i monitorering og evaluering? Benyttes der lokal og traditionel viden i monitorering og evaluering?	Vurderes det, hvor stor en del af aktiviteten/indsatsen der har et kønsperspektiv? Vurderes ligebehandlingskonsekvenserne af klimaindsatsen på tværs af køn, børn/unge og andre marginaliserede grupper? Hvordan fremgår ligebehandlingskonsekvenser af den endelige evaluering, og hvordan spiller det ind i den bredere monitorering?	Er der transparens om målsætningerne for projektet og planerne for monitorering? Er der transparens og evt. inddragelse med henblik på eventuel opfølgende indsats efter endt monitorering og evaluering?	Er der nøgletal, indikatorer og målsætninger, der underbygger de fire principper af en rettighedsbaseret tilgang? Monitoreres der på de positive menneskeretlige effekter af klimaindsatsen? Monitoreres der på rettighedskrænkelser af indsatsen? Involverer monitorerings- og evalueringssystemerne civilsamfundsorganisationer, der repræsenterer relevante dele af befolkningen?

KILDER

- Udenrigsministeriet (2022). Udmøntningsnote for Fælles om Verden – Klimatilpasning, Natur og Miljø. Tilgås via: <https://amg.um.dk/policies-and-strategies/how-to-notes-for-implementation-of-the-danish-strategy-for-development-cooperation>
- European Environmental Agency (2021). Growth Without Economic Growth. Tilgås via: <https://www.eea.europa.eu/publications/growth-without-economic-growth>
- Idemudia et al., (2022). The extractive industry and human rights in Africa: Lessons from the past and future directions. In Resources Policy vol. 78. Tilgås via: <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0301420722002860>
- Oxfam (2020). Confronting Carbon Inequality. Tilgås via: <https://oxfamilibrary.openrepository.com/bitstream/handle/10546/621052/mb-confronting-carbon-inequality-210920-en.pdf>
- OHCHR (1993). Wien-deklarationen. Tilgået via: <https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/vienna-declaration-and-programme-action>
- UNFCCC-beslutning 1/CP.16 (2010) med reference til FN's Menneskerettighedsråds. Tilgås via: [resolution 10/4](https://www.unfccc.org/press/2010/10/10/1080/09644016.2023.2234794)
- IPCC (2022). Climate Change 2022 – Mitigation of Climate Change – Summary for Policymakers. Tilgås via: https://www.ipcc.ch/report/ar6/wg3/downloads/report/IPCC_AR6_WGIII_SummaryForPolicymakers.pdf; Oxfam (2020). Confronting Carbon Inequality. Tilgås via: <https://oxfamilibrary.openrepository.com/bitstream/handle/10546/621052/mb-confronting-carbon-inequality-210920-en.pdf>; Gupta et al. (2023). Earth system boundaries and Earth system justice: Sharing the ecospace. In: Environmental Politics. Tilgås via: <https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/09644016.2023.2234794>
- Nygaard (2023). Konflikten om vindmøller på samernes land viser en universel tendens til grøn kolonialisme. Tilgås via: <https://www.information.dk/debat/2023/03/konflikten-vindmøller-paa-samernes-land-viser-universel-tendens-groen-kolonialisme>; Fairhead et al., (2012). Green Grabbing: a new appropriation of nature? Tilgås via: <https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/03066150.2012.671770>
- EnergiWatch (2022). "Vi vandt Fosen-sagen i Højesteret, men kampen er ikke vundet før vindmøllerne er taget ned". Tilgået via: https://energiwatch.dk/Energinyt/Politik_Markedet/article14492471.ece
- OHCHR. Understanding Human Rights and Climate Change. Tilgået via: <https://www.ohchr.org/sites/default/files/Documents/Issues/ClimateChange/COP21.pdf>
- IPCC (2023). Climate Change 2023. Synthesis Report – Summary for Policymakers. Tilgået via: https://www.ipcc.ch/report/ar6/syr/downloads/report/IPCC_AR6_SYR_SPM.pdf
- IPCC (2023). Climate Change 2023. Synthesis Report – Summary for Policymakers. Tilgået via: https://www.ipcc.ch/report/ar6/syr/downloads/report/IPCC_AR6_SYR_SPM.pdf
- UN General Assembly (2019). Human rights obligations relating to the enjoyment of a safe, clean, healthy and sustainable environment – A/74/161. Tilgået via: <https://daccess-ods.un.org/access.nsf/Get?OpenAgent&DS=A/74/161&Lang=E>
- Udenrigsministeriet. Kenya: Grøn strøm til 1 mio. familier. Tilgået via <https://um.dk/danida/resultater/resultathistorier/kenya-gron-strom-til-1-mio-familier>
- Udenrigsministeriet. Kenya: Grøn strøm til 1 mio. familier. Tilgået via <https://um.dk/danida/resultater/resultathistorier/kenya-gron-strom-til-1-mio-familier>
- Udenrigsministeriet. Kenya: Grøn strøm til 1 mio. familier. Tilgået via <https://um.dk/danida/resultater/resultathistorier/kenya-gron-strom-til-1-mio-familier>
- Danish Institute for Human Rights (2022). SCOPING PAPER: HUMAN RIGHTS AND THE ENERGY TRANSITION IN KENYA. Tilgået via: https://www.humanrights.dk/sites/humanrights.dk/files/media/document/Kenya%20Energy%20Transition%20and%20Human%20Rights%20Scoping_accessible.pdf
- Free, Prior and Informed Consent.
- Danwatch (2021). En dansk vindmøllepark er Kenyas største grønne investering nogensinde. Nu har en domstol kendt den ulovlig. Tilgået via: <https://danwatch.dk/en/perspektiv/vestas-wind-farm-in-kenya-is-the-countrys-largest-green-investment-ever-now-a-court-has-declared-it-illegal/>
- IWGIA (2021). The cost of ignoring human rights and Indigenous Peoples Tilgået via: <https://www.iwgia.org/en/news/4562-the-cost-of-ignoring-human-rights-and-indigenous-peoples.html>
- Lake Turkana Wind Power. Our journey. Tilgået via: <https://ltwp.co.ke/our-journey/>
- National Council for Law Reporting with the Authority of the Attorney-General – Kenya (2016). THE COMMUNITY LAND, ACT NO. 27 OF 2016. Tilgået via: [CommunityLandAct27of2016.pdf](https://www.kenyalaw.org/CommunityLandAct27of2016.pdf) (kenyalaw.org)
- IWGIA (2019). THE IMPACT OF RENEWABLE ENERGY PROJECTS ON INDIGENOUS COMMUNITIES IN KENYA. Side 26. Tilgået via: https://www.iwgia.org/images/publications/new-publications/IWGIA_report_28_The_impact_of_renewable_energy_projects_on_Indigenous_communities_in_Kenya_Dec_2019.pdf
- Europa-Parlamentet. Faktablade om den Europæiske Union – Den Europæiske Investeringsbank. Tilgået via: <https://www.europarl.europa.eu/factsheets/da/sheet/17/den-europ%C3%A6iske-investeringsbank>
- Nepal Power System Expansion Complaint SG/E/2018/39 – Conclusion Report (2021), <https://www.eib.org/attachments/complaints/sg-e-2018-39-nepal-power-system-expansion-conclusions-report.pdf> / <https://spcommreports.ohchr.org/TMResultsBase/DownloadFile?gld=37027>
- The Kathmandu Post (2023). European Investment Bank withholds funds for power and transmission line projects. Tilgået via: <https://kathmandupost.com/national/2023/07/03/european-bank-withholds-funds-for-power-and-transmission-line-projects>
- Brev fra FN's særlige rapportør (2022). Tilgået via: <https://spcommreports.ohchr.org/TMResultsBase/DownloadPublicCommunicationFile?gld=27256>
- EEAS(2018). Why the EU's support for conservation of Kenya's "Water Towers" remains suspended. Tilgået via: https://www.eeas.europa.eu/node/41231_en

- Finansministeriet (2016). Finanslov for finansåret 2016. Tilgået via: <https://fm.dk/media/14056/06f116a.pdf>
- EEAS. EU Joint Cooperation Strategy in Support of Kenya's Medium-term Plan 2014-2017. Tilgået via: <https://www.eeas.europa.eu/sites/default/files/kenya-jp-web.pdf>
- Amnesty International (2018). Families torn apart: Forced eviction of Indigenous people in Embobut forest. Tilgået via: <https://www.amnesty.org/en/documents/afr32/8340/2018/en/>
- Oakland Institute (2020). Nicaragua: Una Revolución Fallida: La Lucha Indígena Por El Saneamiento. Tilgået via: <https://www.oaklandinstitute.org/nicaragua-revolucion-fallida-lucha-indigena-saneamiento>
- Dan Jørgensen (2023). Minister for udviklingssamarbejde og global klimapolitik – Nyhedsbrev 2023 #2. Tilgået via: <https://www.anpdm.com/newsletter/7419598/42455B44714843514571>
- FIAN International (2013). Maastricht Principles on Extraterritorial Obligations of States in the area of Economic, Social and Cultural Rights. Tilgået via: https://www.fidh.org/IMG/pdf/maastricht-eto-principles-uk_web.pdf
- Sekretariatet for FN's højkommissær for menneskerettigheder. What are human rights. Tilgået via: <https://www.ohchr.org/en/what-are-human-rights>
- Konventionen om Borgerlige og Politiske Rettigheder (CCPR), Konventionen om Sociale, Økonomiske og Kulturelle Rettigheder (CESCR), Konventionen om Afskaffelse af Alle Former for Racediskrimination (CERD), Konventionen om Afskaffelse af Alle Former for Diskrimination Imod Kvinder (CEDAW), Konventionen mod Tortur og Anden Grusom Umenneskelig eller Nedværdigende Behandling eller Straf (CAT), Konventionen om Barnets Rettigheder (Børnekonventionen) (CRC), Konventionen om Rettigheder for Personer med Handicap (Handicapkonventionen) (CRPD).
- Udenrigsministeriet. Eksaminationer under FN. <https://um.dk/udenrigspolitik/folkeretten/menneskerettigheder/danmark-til-eksamen-i-menneskerettigheder/eksaminationer-under-fn> Tilgået via: <https://um.dk/udenrigspolitik/folkeretten/menneskerettigheder/danmark-til-eksamen-i-menneskerettigheder/eksaminationer-under-fn>
- Retsinformation. Lov om internationalt udviklingssamarbejde, LOV nr 555 af 18/06/2012 – §1. Tilgået via: <https://www.retsinformation.dk/eli/lta/2012/555>
- UNHRC resolution 48/13 (2021) and UNGA resolution 76/300 (2022). Tilgået via: <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/G21/289/50/PDF/G2128950.pdf?OpenElement> og <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N22/442/77/PDF/N2244277.pdf?OpenElement>
- UNFCCC (2015). Paris agreement. Tilgået via: https://unfccc.int/sites/default/files/english_paris_agreement.pdf
- <https://www.cbd.int/doc/decisions/cop-15/cop-15-dec-04-en.pdf>
- 1966 International Covenant on Civil and Political Rights; General Comment 25 of the Human Rights Committee clarifies the right to participation in public policy.
- FN (1992). Report of the United Nations Conference on Environment and Development. Tilgået via: <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N92/836/55/PDF/N9283655.pdf?OpenElement>
- FN (2015). PARIS AGREEMENT. Tilgået via: https://unfccc.int/sites/default/files/english_paris_agreement.pdf
- Retsinformation. BKI nr 10 af 13/03/2003: Bekendtgørelse af Århus-konventionen af 25. juni 1998 om adgang til oplysninger, offentlig deltagelse i beslutningsprocesser samt adgang til klage og domstolsprøvelse på miljøområdet. Tilgået via: <https://www.retsinformation.dk/eli/lta/2003/10>
- Human Rights Council (2019). Resolution adopted by the Human Rights Council on 21 March 2019, 40/11. Tilgået via: https://digitallibrary.un.org/record/3804641/files/A_HRC_RES_40_11-EN.pdf?ln=en
- Schalatek (2020). Gender & Climate Finance. HBS. Tilgået via: <https://climatefundsupdate.org/wp-content/uploads/2018/11/CFF10-2018-ENG-DIGITAL.pdf>; DanChurchAid et al., (2021). From Words to actions. Lessons from Nordic Efforts to Integrate gender equality in climate finance. Tilgået via: https://actalliance.org/wp-content/uploads/2021/11/Climate_FromWordToAction-final.pdf
- UNDP. Gender, Climate Change and Food Security. Tilgået via: <https://www.undp.org/sites/g/files/zskgke326/files/publications/UNDP%20Gender,%20CC%20and%20Food%20Security%20Policy%20Brief%203-WEB.pdf>
- CSW 66 Agreed conclusions (2022). Achieving gender equality and the empowerment of all women and girls in the context of climate change, environmental and disaster risk reduction policies and programmes. Tilgået via: https://www.unwomen.org/sites/default/files/2022-03/CSW66%20Agreed%20Conclusions_Advance%20unedited%20version_25%20March%202022.pdf
- KVINFO (2022). HISTORISK FN-AFTALE OM LIGESTILLING I KLIMAPOLITIK SÆTTER EN AMBITJØS KURS – OGSÅ FOR DANMARK. Tilgået via: <https://kvinfo.dk/2022/04/21/historisk-fn-aftale-om-ligestilling-i-klimapolitik/>
- Retsinformation. LBK nr 751 af 26/04/2021, Bekendtgørelse af lov om ligestilling af kvinder og mænd. Tilgået via: <https://www.retsinformation.dk/eli/lta/2021/751>
- KVINFO (2023). Ligestillingsvurdering af lovforslag. Tilgået via: https://kvinfo.dk/wp-content/uploads/2023/02/Ligestillingsvurdering-af-lovforslag_KVINFO_Februar-2023.pdf
- UN Women (1979). Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination Against Women. Tilgået via: <https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/convention-elimination-all-forms-discrimination-against-women>
- Committee on the Elimination of Discrimination (2018). General Recommendation No. 37 on Gender-related dimensions of disaster risk reduction in the context of climate change against Women. Tilgået via: <https://reliefweb.int/report/world/general-recommendation-no-37-gender-related-dimensions-disaster-risk-reduction-context>
- UNFCCC (2011). Climate Finance Fundamentals 10: Gender and Climate Finance. Tilgået via: <https://us.boell.org/en/2020/12/11/climate-finance-fundamentals-10-gender-and-climate-finance>
- <https://unfccc.int/topics/gender/workstreams/the-enhanced-lima-work-programme-on-gender>
- UNEP (2017). Indigenous Peoples: The unsung heroes of conservation. Tilgået via: <https://www.unep.org/news-and-stories/story/indigenous-peoples-unsung-heroes-conservation>
- WWF. The effects of deforestation. Tilgået via: <https://www.wwf.org.uk/learn/effects-of-deforestation>
- OHCHR (2023). Green financing – a just transition to protect the rights of Indigenous Peoples. Tilgået via: <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/G23/139/03/PDF/G2313903.pdf?OpenElement>

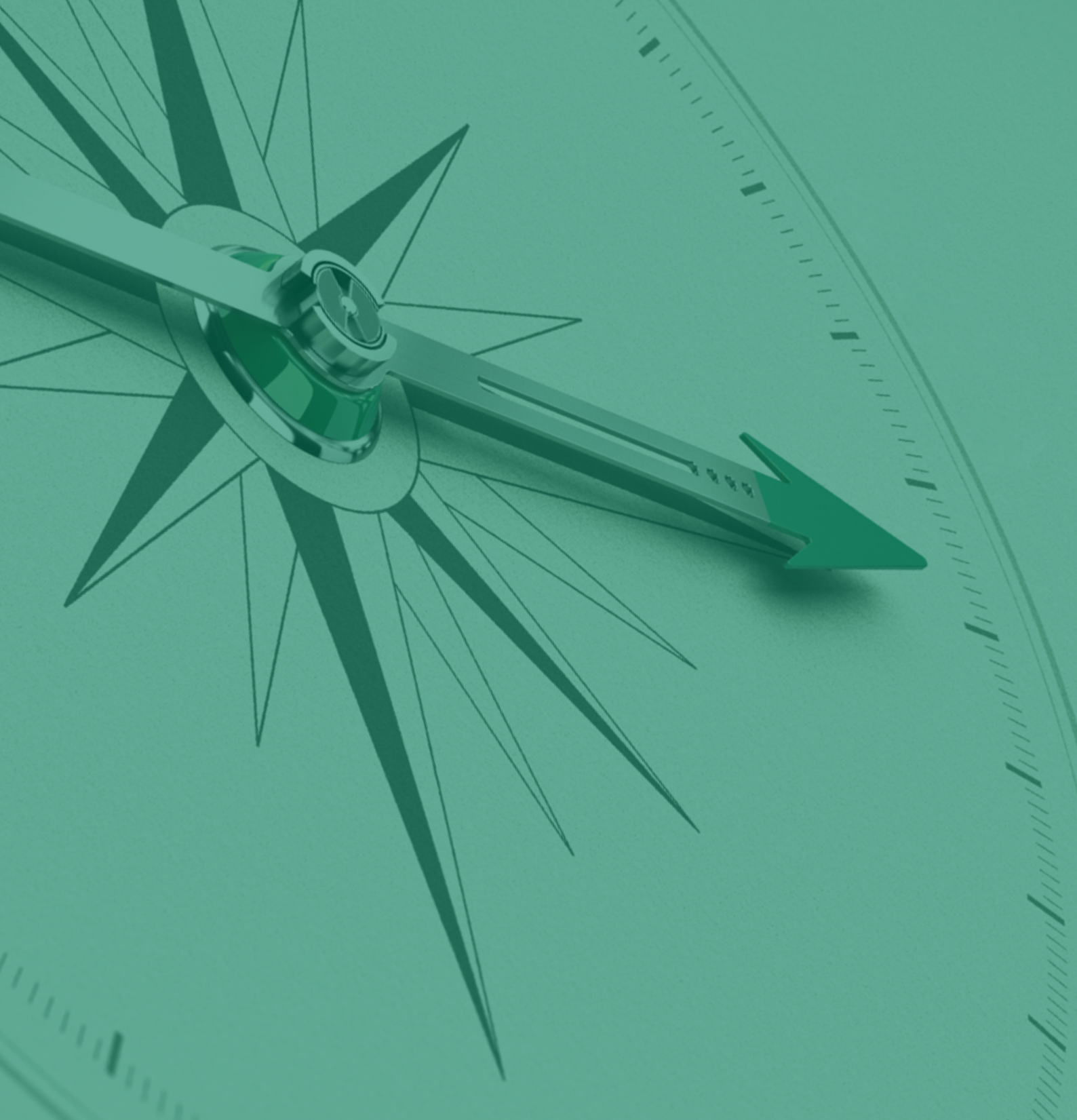
- 61 OHCHR (2018). Report of the Special Rapporteur on the rights of indigenous peoples. Tilgæet via: <https://www.ohchr.org/sites/default/files/Documents/Issues/IPeoples/SR/A.HRC.39.17.pdf>
- 62 IPCC (2023). Climate Change 2023. Synthesis Report – Summary for Policymakers. Tilgæet via: https://www.ipcc.ch/report/ar6/syr/downloads/report/IPCC_AR6_SYR_SPM.pdf
- 63 Sze et al., (2022). Reduced deforestation and degradation in Indigenous Lands pan-tropically. I: Nature Sustainability. Tilgæet via: <https://www.nature.com/articles/s41893-021-00815-2>
- 64 UN (2007). United Nations Declaration On The Rights Of Indigenous Peoples. Tilgæet via: <https://social.desa.un.org/issues/indigenous-peoples/united-nations-declaration-on-the-rights-of-indigenous-peoples>
- 65 IWGIA (2022). Recognition of Indigenous Peoples in Nationally Determined Contributions. Tilgæet via: <https://www.iwgia.org/en/resources/publications/4943-recognition-indigenous-peoples-nationally-determined-contributions.html>
- 66 UN (2007). United Nations Declaration On The Rights Of Indigenous Peoples. Tilgæet via: <https://social.desa.un.org/issues/indigenous-peoples/united-nations-declaration-on-the-rights-of-indigenous-peoples>
- 67 ILO (1989). C169 – Indigenous and Tribal Peoples Convention (no. 169). Tilgæet via: https://www.ilo.org/dyn/normlex/en/f?p=NORMLEXPUB:55:0::NO::P55_TYPE,P55_LANG,P55_DOCUMENT,P55_NODE:REV,en,C169,/Document
- 68 Save the Children (2021). Walking into the Storm: How the climate crisis is driving child migration and displacement. Tilgæet via: <https://resourcecentre.savethechildren.net/document/walking-into-the-eye-of-the-storm-how-the-climate-crisis-is-driving-child-migration-and-displacement/> ; UNICEF (2021). The Climate Crisis is a Child Right's Crisis. Tilgæet via: <https://www.unicef.org/media/105376/file/UNICEF-climate-crisis-child-rights-crisis.pdf>
- 69 UNICEF (2021). The Climate Crisis is a Child Right's Crisis. Tilgæet via: <https://www.unicef.org/media/105376/file/UNICEF-climate-crisis-child-rights-crisis.pdf> ; UNICEF (2021). Making Climate Change Policies For and With Children and Young People. Tilgæet via: <https://www.unicef.org/media/109701/file/Making-Climate-Policies-for-and-with-Children-and-Young-People.pdf>
- 70 FN's højkommissær for menneskerettigheder (1989). Convention on the Rights of the Child. Tilgæet via: <https://www.ohchr.org/sites/default/files/crc.pdf>
- 71 Intergovernmental Declaration on Children, Youth and Climate Action. Tilgæet via: <https://www.voicesofyouth.org/campaign/cop25-join-declaration-children-youth-and-climate-action>
- 72 Sekretariatet for FN's højkommissær for menneskerettigheder (2023). CRC/C/GC/26 'General comment No. 26 – on children's rights and the environment with a special focus on climate change'. Tilgæet via: <https://www.ohchr.org/en/documents/general-comments-and-recommendations/crcgc26-general-comment-no-26-2023-childrens-rights>
- 73 The Committee on the Rights of the Child (2023). General comments No. 26: Children's rights and the environment with a special focus on climate change (Version for Children). https://www.ohchr.org/sites/default/files/documents/hrbodies/crc/gcomments/gc26/2023/GC26-Child-Friendly-Version_English.pdf
- 74 UN General Assembly (2022). The human right to a clean, healthy and sustainable environment A/RES/76/300 General Assembly. Tilgæet via: <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N22/442/77/PDF/N2244277.pdf?OpenElement>
- 75 Save the Children m.fl. (2022). HOW TO SUPPORT THE IMPLEMENTATION OF UNITED NATIONS RESOLUTION "REALISING CHILDREN'S RIGHTS THROUGH A HEALTHY ENVIRONMENT. https://resourcecentre.savethechildren.net/pdf/HTCR-Practical-implementation-of-realising-childrens-rights-through-a-healthy-environment_2022-02-14.pdf/
- 76 Just Transition Research Centre (2022). Life After Coal Mine Closure. Tilgæet via: https://www.iitk.ac.in/JTRC/file/JTRC_Assam_Report_September%202022.pdf
- 77 Child Labour Platform (2019). CHILD LABOUR IN MINING AND GLOBAL SUPPLY CHAINS. Tilgæet via: https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---asia/---ro-bangkok/---ilo-manila/documents/publication/wcms_720743.pdf
- 78 International Labour Organization. Frequently Asked Questions on just transition. Tilgæet via: https://www.ilo.org/global/topics/green-jobs/WCMS_824102/lang--en/index.htm
- 79 International Labour Organization (2022). ILO Declaration on Fundamental Principles and Rights at Work (1998), as amended in 2022. Tilgæet via: https://www.ilo.org/dyn/normlex/en/f?p=1000:62:0::NO:62:P62_LIST_ENTRIE_ID:2453911:NO
- 80 International Labour Organization (2015). Guidelines for a just transition towards environmentally sustainable economies and societies for all. Tilgæet via: https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/@ed_emp/@emp_ent/documents/publication/wcms_432859.pdf
- 81 Friis Bach, Christian (2020). Then I would like a dishwasher, please – A human rights-based strategy for development. Forlaget Mellemsgaard.
- 82 EC INTPA. The Human Rights-based Approach. Tilgæet via: <https://wikis.ec.europa.eu/pages/viewpage.action?pageId=50108948>
- 83 EC INTPA. The Human Rights-based Approach. Tilgæet via: <https://wikis.ec.europa.eu/pages/viewpage.action?pageId=50108948>
- 84 SIDA (2015). Human Rights-based approach – environment and climate change. Tilgæet via: <https://cdn.sida.se/app/uploads/2021/05/06091537/human-rights-based-approach-environment-climate-change.pdf>
- 85 EC INTPA. The Human Rights-based Approach. Tilgæet via: <https://wikis.ec.europa.eu/pages/viewpage.action?pageId=50108948>
- 86 SIDA (2015). Human Rights-based approach – environment and climate change. Tilgæet via: <https://cdn.sida.se/app/uploads/2021/05/06091537/human-rights-based-approach-environment-climate-change.pdf>

Fotos:

- Side 1: iStock / Olivier Le Moal
 Side 5: iStock / VladimirNardin
 Side 7: iStock / Lunatic67
 Side 8: Forest Peoples Programme.
 Side 9: Fores People Programme.
 Side 11: iStock / DmitryNautilus
 Side 12: iStock / Olivier Le Moal
 Side 14: iStock / o_Fernandez
 Side 15: iStock / Fabeha Monir
 Side 16: iStock / debstheleo
 Side 16: iStock / bzzuspajk
 Side 17: iStock / Kailash Kumar
 Side 17: iStock / D. Talukdar
 Side 18: iStock
 Side 19: iStock / kmingww
 Side 20: iStock / wildpixel
 Side 28: iStock / Olivier Le Moal

Layout og tryk:

Rapporten er grafisk opsat af grafisk designer Maja Wesnæs og trykt hos KLS Pureprint A/S

Udgivet af:

Globalt Fokus,
November 2023

Globalt Fokus er en samlende platform for danske foreninger og folkelige organisationer, engageret i internationale udviklings-, miljø- og humanitære aktiviteter.